ממצאי הזכוכית מהחפירות באעבלין

יעל גורין־רוזן

ממצאי הזכוכית מחפירותיו של אבו־ריא (כרך זה) מאעבלין נבדקו ותועדו.[1] רובם במצב השתמרות גרוע וקטנים מכדי לציירם או לצלמם. עם זאת, ניתן היה להגדירם ולתארכם. כלי הזכוכית משקפים את מקצת תקופות היישוב באתר, מהתקופה ההלניסטית עד התקופה הממלוכית או ראשית התקופה העות׳מאנית, והם מייצגים ברובם טיפוסים מוכרים ונפוצים. רק בשטח אחד, שטח C, התגלו ממצאים ראויים לפרסום ולדיון נרחב.

שטח A

בשטח זה נמצאו 28 שברי זכוכית, כולם זוהו (לא צוירו). השבר הקדום ביותר נמצא על רצפת גיר כתוש בתוך מבנה בשכבה I (לוקוס 111, סל 1057). השבר שייך לקערה שבסיסה עשוי טבעת זכוכית שהוספה לתחתית הכלי. טיפוס זה מכונה Pad Base, וזמנו שלהי התקופה הרומית המאוחרת וראשית התקופה הביזנטית. בסיסים מסוג זה נמצאו באתרים רבים בגליל, לדוגמה במערה מס׳ 1 בח׳ירבת אל־שביכה, במכלול המתוארך לתקופה הרומית המאוחרת וראשית התקופה הביזנטית (המאה הד׳ או לכל המאוחר ראשית המאה הה׳ לסה״נ; גורין־רוזן 2002: 292—293, 295, איור 3: 17—19, ושם הפניות נוספות).

רוב ממצאי הזכוכית מתוארכים לתקופה הביזנטית, ובהם: גביעי יין שלהם בסיס טבעת חלול (לוקוס 103, סל 1012), שפות מעוגלות באש של גביעי יין — אחת פשוטה ושלוש מעוטרות בחוטים בגוון טורקיז על קצה השפה ומתחתיה (לוקוס 113, סל 1075). עוד נמצאו באותו סל צווארי בקבוקים מעוטרים בחוט טורקיז ושברי בקבוקים — צוואר, שפה ובסיס קעור פשוט — וכן שבר גוף של כלי שנעשה בדפוס צלעות וסובב לקבלת דגם אלכסוני. שברי בקבוק נוסף, ששפתו מקופלת פנימה ומעוטרת בחוטי טורקיז, נמצאו לצד בסיס קעור המזוהה לרוב כשייך לבקבוקים (לוקוס 118, סל 1073). נמצאו גם שברים אחדים של שפות ובסיס שקשה לסווגם לטיפוסים. שבר גוף אחר שייך לבקבוק שעוטר בחוט גלי הכרוך סביב צווארו (לוקוס 103, סל 1022); עיטור זה היה נפוץ מאוד בשלהי התקופה הביזנטית ובתקופה האומיית. כלי הזכוכית מהתקופה הביזנטית מוכרים היטב ממכלולים אחרים בגליל, למשל בכנסייה בשבי ציון (Barag 1967) ובכנסייה בא־טווירי (גורין־רוזן 2007: איור 16).

החפצים המאוחרים ביותר שנמצאו בשטח זה הם שלושה שברים קטנים של צמידים מהתקופה הממלוכית או העות׳מאנית (שכבה II). נמצאה גם פסולת של תעשיית זכוכית: שני נתזים של זכוכית גולמית המיועדים להתכה בכבשן יוצרים, שבר של תחתית כבשן שעליה שכבת זכוכית (לוקוס 103, סל 1012) וגוש פסולת גירית מעורבת בזכוכית (לוקוס 110, סל 1050).

שטח B

נמצאו 45 שברים, 28 מהם זוהו ותוארכו (לא צוירו). שני השברים הקדומים ביותר שייכים לפך או לפכית המעוטרים בחוט כרוך מתחת לשפה (לוקוס 111, סל 1032); הם תוארכו לתקופה הרומית המאוחרת. נמצאו שני שברים מהתקופה הרומית המאוחרת או ראשית התקופה הביזנטית: האחד שבר של שפת קערה עדינה, מקופלת חוצה וחלולה (לוקוס 146, סל 1158), והאחר, שבר של שפת קערה מקופלת פעמיים בכפל רחב, האופייני למאה הד׳ לסה״נ (לוקוס 156, סל 1167; ר׳ גורין־רוזן 2002: 303—305, איור 1: 1).

שברים של בקבוקים ששפתם מעוגלת באש נמצאו בלוקוסים 105 ו־109, וניתן לתארכם לשלהי התקופה הביזנטית. שברים אחרים מתוארכים לתקופה האומיית, ובהם שבר צוואר מעוטר בחוט גלי (לוקוס 113, סל 1034) ושפת בקבוק מקופלת פנימה ומשוטחת באופן שאינו אחיד (לוקוס 120, סל 1049). בקבוקים דומים נמצאו במערה 2 בח׳ירבת אל־שביכה ותוארכו לתקופה הביזנטית המאוחרת וראשית התקופה האומיית (גורין־רוזן 2002: 316—317, איור 8: 1—2, ושם הפניות

נוספות). כלים נוספים מתוארכים לשלהי התקופה הביזנטית — התקופה האומיית, ובהם שני בסיסי טבעת חלולים של גביעי יין (לוקוס 141, סל 1146; לוקוס 155, סל 1152).

הקבוצה המאוחרת ביותר מתוארכת לתקופות העבאסית והפאטימית, ובה שפת קערה מזכוכית חסרת צבע מעוטרת בחוט טורקיז שהוסף על קצה השפה, בדומה לקערות שנמצאו בשטח C (איור 1:3, 4, ור׳ דיון להלן). כמו כן נמצא שבר קטן של זכוכית גולמית בגוון כחלחל־ירקרק (לוקוס 171, סל 1187).

שטח C

בשטח זה נמצאו כ־100 שברים של כלי זכוכית, 43 מהם זוהו ותוארכו. מתוך אלה נבחרו שישה כלים מייצגים לדיון (איור 1). שבר מס׳ 1 הוא הקדום ביותר, ותאריכו התקופה ההלניסטית. זהו שבר קטן מאוד של קערה המיספרית יצוקה שלה דופן עבה מאוד. קצה השפה מעוגל באש ומתחתיו, בחלק הפנימי, חרוטות שתי מגרעות אופקיות, צרות. בדופן הפנימית ניכרים סימני ליטוש. הקערה עשויה מזכוכית בגוון ירקרק בהיר, המכוסה בשכבת בליה כסופה מאכלת. איכות החומר טובה למדי. שברי קערות מטיפוס זה נמצאו בחפירות בעכו ובסביבתה, אך טרם פורסמו. קבוצה גדולה של קערות המיספריות יצוקות שלהן דפנות עבות נמצאה בחפירות בביירות (Jennings 2006:32–34, Fig. 2.5:3, 4, 6). קערות מטיפוס זה נמצאו גם בחפירות הרובע היהודי בירושלים, במכלולים משלהי המאה הא׳ לפסה״נ (Gorin-Rosen 2003:368, 377, Pl. 15.3:G25; 2006:243, Pl. 10.2:G15; Israeli and Katsnelson 2006:422, Pl. 21.18:GL 168, GL169, Pl. 21.19:GL173, GL174).

התקופה הביזנטית מיוצגת בעיקר בשברי שפות ובסיסים של גביעי יין. שפה מס׳ 2 של גביע יין עדין נמצאה מרוסקת. היא עשויה מזכוכית בגוון ירקרק־כחלחל בהיר ולה עורק ירוק בשפה ומכוסה בצמידה חולית. איכות הזכוכית נמוכה למדי, ויש בה הרבה בועיות וגופיפים שחורים. השפה מעוגלת

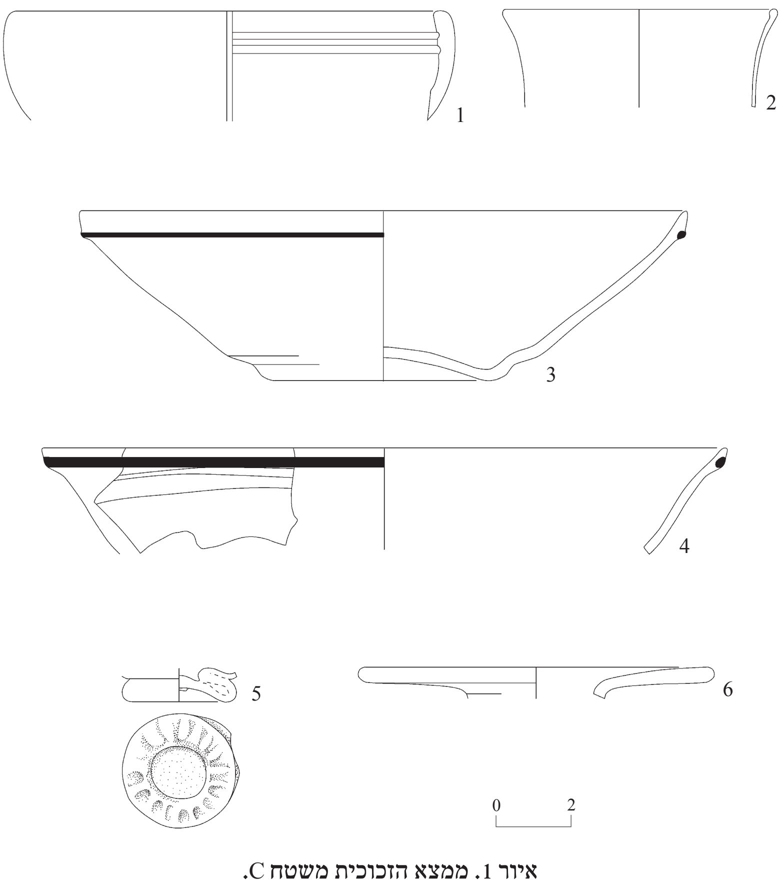

איור 1. ממצא הזכוכית משטח C.

באש, מעט מעובה, נוטה בקצה פנימה. הדופן דקה מאוד. באותו סל יש שבר בסיס של גביע יין מוצק, עדין, השייך אולי לשפה זו (הרגל חסרה והשבר היה קטן מדי לציור).

נמצאו שלוש קערות השייכות לאותו טיפוס: שתיים מהן (מס׳ 3 ו־4) נמצאו בשטח זה ושבר נוסף (לא צויר) נמצא בשטח B (ר׳ לעיל). קערות אלה מאופיינות בשפה מעובה, נוטה חוצה, דופן משופעת ובסיס שטוח, לעתים מעט קעור במרכזו. מתחת לשפה מוסף חוט בגוון שונה מגוון הכלי. קערה מס׳ 3 עשויה מזכוכית חסרת צבע בתת־גוון ירקרק־צהבהב, מכוסה בליה קשה כסופה־שחורה מאכלת מאוד. הקערה יוצאת דופן במצב השתמרותה: הפרופיל שלם ובערך שליש מהיקף הקערה השתמר. הבסיס שלם ובמרכזו צלקת קטנה של מוט הזגג. הדופן עבה, אך פגומה מאוד ומעט גלית בחיבור לבסיס, ויש עליה סימני ליטוש מבחוץ. מתחת לקצה השפה הוסף חוט דק בגוון טורקיז הבולט מעט חוצה. קערה זו נמצאה בלוקוס 110 בשכבה II, המתוארכת לתקופה הפאטימית. הקרמיקה שנמצאה לצד הקערה תוארכה לסוף המאה הי׳ וראשית המאה הי״א לסה״נ (ר׳ אבו־ריא, כרך זה).

קערה מס׳ 4 נמצאה בלוקוס מעורב שהיו בו גם שברי קערה הלניסטית. מהקערה שרדו ארבעה שברים, והיא עשויה מזכוכית חסרת צבע, המכוסה בליה שחורה וחומה מאכלת, שעליה כתמי בליה כסופה וזהובה, חלקה ושמנונית. החוט מזכוכית בגוון טורקיז אינו אחיד בעוביו וכרוך מתחת לשפה. הדופן עבה למדי ויש עליה סימני ליטוש. איכות הזכוכית נמוכה למדי.

קערות מטיפוס זה מוכרות במכלולים המתוארכים לתקופה העבאסית ולראשית התקופה הפאטימית, למשל בטבריה, בחפירות השכונה העבאסית סמוך לתיאטרון (וואליד אטרש, הרשאה מס׳ A-5583), בפארק עופר ברמלה, שם נמצא בסיס של קערה מטיפוס זה במכלול שתוארך לתקופה העבאסית (Gorin-Rosen and Katsnelson 2005:104–106, Fig. 2:16). קערה מטיפוס זה נמצאה בקלעת סמעאן בסוריה במכלול מהתקופה האסלאמית שתוארך בעיקר למאות הט׳–הי׳ לסה״נ (Dussart 2003:178, Fig. 2:1). העובדה שבחפירה מצומצמת, רב־שכבתית באעבלין נמצאו שלוש קערות מטיפוס זה בשני שטחים יכולה להעיד על כך שזהו טיפוס מקומי, במיוחד כאשר טיב החומר ועיבודו בינוניים ואף נמוכים. לכן, סביר להניח שכלים כאלה לא הובאו ממרחק.

בסיס מס׳ 5 שייך לכלי קטן, כוס או בקבוק, וייחודו בקיפול הכפול בחיבור בין הדופן לבסיס. למרות שהכפל שלם וסגור, ניתן עדיין להבחין בשני הצינורות החלולים היוצרים בליטה לתוכו. כלי זה היה ככל הנראה מנופח בדפוס, שהשאיר סימני צלעות בחלק הפנימי. הכלי עשוי מזכוכית ירקרקה מכוסה בליה שחורה־כסופה מאכלת. על הבסיס צלקת מוט הזגג. הכלי נמצא בלוקוס 110 בשכבה II, המתוארכת לתקופה הפאטימית. בסיסים כאלה מוכרים מחפירות בטבריה וברמלה, אם כי טרם פורסמו. בסיסים מטיפוס זה נמצאו בקלעת סמעאן בסוריה במכלולים מהתקופה האסלאמית, בעיקר מן המאות הט׳–הי׳ לסה״נ (Dussart 2003:178, Fig. 5:10, 10a).

שפת בקבוק מס׳ 6 מזכוכית חסרת צבע בתת־גוון ירקרק, מכוסה בכתמי בליה שחורה מאכלת ובליה חולית. השפה שייכת לבקבוק מטיפוס נפוץ מאוד במכלולים רבים מהתקופות העבאסית המאוחרת והפאטימית. זהו בקבוק גדול ששפתו משוכה חוצה למדף רחב. הדופן בדרך כלל מעובה והצוואר ארוך ומתרחב כלפי מטה לחיבור עם הכתף. שבר זה נמצא בלוקוס 110 בשכבה II, המתוארכת לתקופה הפאטימית. בקבוקים אלה, שגודלם בינוני או גדול, נפוצים מאוד. חלקם פשוטים מאוד, אך מרביתם מעוטרים בגילוף ובחריטה על צווארם או על גופם. בקבוקים רבים מטיפוס זה נמצאו בחפירות בארץ, מהם ראוי לציין כאלה שמקורם באתרים בצפון הארץ: בקבוק שנמצא בחורבת עוצה (Gorin-Rosen 2009:178–179, Fig. 3.38:13, ור׳ שם דיון והפניות נוספות); בקבוקים שנמצאו בטבריה במכלול שיוחס לשכבה I, המתוארכת לשלהי המאה הי׳ או המאה הי״א לסה״נ (Lester 2003:160, Fig. 2:16, 17); ובקבוקים מקיסריה, במכלול שיוחס לשכבה VI, המתוארכת לאמצע המאה הט׳ – אמצע המאה הי׳ לסה״נ (Pollak 2003:167, Fig. 3:44, 50, 51, ושם הפניות נוספות). בקבוקים דומים נמצאו גם בחפירות ברמלה (Gorin-Rosen and Katsnelson 2005:112–113, Fig. 4:42; Gorin-Rosen 2010:238, Pl. 10.6:17, 18) ובקלעת סמעאן בסוריה, במכלולים מהתקופה האסלאמית (Dussart 2003:177–178, Fig. 5:5, 5a, 5b). עוד בקבוקים רבים מטיפוס זה נמצאו בטרופת הספינה בסרג׳ לימני שלחופי טורקיה, ששקעה בשנת 1025 לערך (Cullen and Lledó 2009:189–202).

סיכום

ממצאי הזכוכית מהחפירות באעבלין מייצגים את שכבות היישוב מהתקופות ההלניסטית, הרומית המאוחרת, הביזנטית, האומיית, העבאסית והפאטימית. שברים אחדים מיוחסים לתקופות הממלוכית והעות׳מאנית. רוב הכלים מייצגים טיפוסים המוכרים היטב מחפירות אחרות בגליל ובמקומות נוספים בארץ ישראל.

הקערה ההלניסטית שנמצאה שייכת לטיפוס מוכר באזורנו, אבל טיבה ומקום הימצאה משמשים עדות לתפוצה רחבה יותר מזו שהייתה ידועה עד כה בגליל. שפת גביע היין הביזנטית, המייצגת טיפוס נפוץ מאוד, עשויה מזכוכית באיכות נמוכה, ואף על פי כן היא מעובדת בעדינות רבה. איכות החומר והעבודה משקפות תוצרת מקומית, וסביר להניח שמקור הכלי היה באחד מבתי המלאכה באזור.

לקבוצת הכלים העבאסית־הפאטימית יש חשיבות מיוחדת, שכן שלושה שברים של אותו טיפוס קערה נתגלו בשטחים שונים. אחת הקערות (איור 3:1) מיוצגת בפרופיל שלם, שהוא הכלי היחיד בחפירות אעבלין שצורתו הושלמה. נראה שהקערות הללו מייצגות טיפוס שנעשה באחד מבתי המלאכה המקומיים. טיפוס זה מוכר מחפירות אחרות בגליל וברמלה. אחד המקומות שבהם תועדו קערות רבות מסוג זה הוא טרופת הספינה בסרג׳ לימני לחופה המערבי של טורקיה. הספינה שקעה במצולות בשנת 1025 לסה״נ, וידוע כיום שמטענה הוטען ככל הנראה באזורנו. מציאתם של שברי קערות כאלה ביישובים קטנים כמו גם בערים מרכזיות בתקופה זו מחזקת את ההשערה לגבי מקורם של הכלים שנמצאו בטרופת הספינה מחד גיסא, ומסייע לתיארוך הממצא באזורנו, מאידך גיסא.

בשלושת שטחי החפירה נמצאו מעט ממצאים המעידים על קיומה של תעשיית זכוכית במקום: שני נתזים של זכוכית גולמית, שבר מתחתית כבשן שעליו יש שכבת זכוכית ושבר של פסולת ייצור זכוכית משלב מעבר לפני הזדגגות מלאה. הממצא אינו מבהיר איזה סוג תעשייה הייתה זו: לייצור חומר גלם או לייצור כלים, או שניהם יחד. אף שלא ניתן לתארך את התעשייה הזו במדויק, אפשר לשייכה, ללא ספק, לפרק זמן הקדום לתקופה האסלאמית. טיב החומר וגונו אינם דומים כלל לחומר מתקופה זו, אלא לפסולת תעשייה מהתקופות הרומית המאוחרת, הביזנטית ואולי אף התקופה האומיית, אבל לא מאוחר יותר.

הערה

[1] תודתי לחופר רפא אבו־ריא שהעביר לידי את הטיפול בממצאי הזכוכית וסייע במידע רב על החפירה. תודתי לחגית טחן־רוזן שציירה את הכלים.

הפניות

אבו־ריא ר׳ כרך זה. שרידים מתקופת הברזל 2ב׳ עד התקופה העות׳מאנית באעבלין.

גורין־רוזן י׳ 2002. כלי הזכוכית. בתוך צ׳ גל, עורך. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל**. ירושלים. עמ׳ 288—322.

גורין־רוזן י׳ 2007. ממצאי הזכוכית. בתוך ה׳ סמיטליין. א־טווירי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 119 (26.4.2007) http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=515&mag_id=112 (תאריך גישה 12.3.2015).

Barag D. 1967. The Glass. In M.W. Prausnitz. *Excavations at Shavei Zion: The Early Christian Church*. Rome. Pp. 65–70.

Cullen C.L. and Lledó B. 2009. Disk-Rim Bottles. In G.F. Bass, R.H. Brill, B. Lledó and S.D. Matthews. *Serçe Limani* II: *The Glass of an Eleventh-Century Shipwreck*. College Station, Tex. Pp. 190–213.

Dussart O. 2003. Les verres islamiques de Qal‘at Sem‘an. In *Annales du 15e Congrès de l’AIHV (New York–Corning 2001)*. Nottingham. Pp. 171–179.

Gorin-Rosen Y. 2003. Glass Vessels from Area A. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* II: *The Finds from Areas A, W and X-2; Final Report*. Jerusalem. Pp. 364–400.

Gorin-Rosen Y. 2006. Glass Vessels. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* III: *Area E and Other Studies; Final Report*. Jerusalem. Pp. 239–265.

Gorin-Rosen Y. 2009. The Glass Vessels from Strata 5–1. In N. Getzov, D. Avshalom-Gorni, Y. Gorin-Rosen, E.J. Stern, D. Syon, and A. Tatcher. *Ḥorbat ʻUẓa. The 1991 Excavations* II: *The Late Periods* (IAA Reports 42). Jerusalem. Pp. 175–182.

Gorin-Rosen Y. 2010. The Islamic Glass Vessels. In O. Gutfeld. *Ramla: Final Report on the Excavations to the North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 213–264.

Gorin-Rosen Y. and Katsnelson N. 2005. Glass Finds from the Salvage Excavation at Ramla. *ʻAtiqot* 49:101–114.

Israeli Y. and Katsnelson N. 2006. Refuse of a Glass Workshop of the Second Temple Period from Area J. In H. Geva. *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982* III: *Area E and Other Studies, Final Report*. Jerusalem. Pp. 411−460.

Jennings S. 2006. *Vessel Glass from Beirut, BEY 006, 007 and 045* (*Berytus* 48–49). Beirut.

Lester A. 2003. Glass Bottles and Vials from Tiberias. In *Annales du 15e Congrès de l'Association Internationale pour l'AIHV. New York–Corning 2001*. Nottingham. Pp. 158–164.

Pollak R. 2003. Early Islamic Glass from Caesarea: A Chronological and Typological Study. In *Annales du 15e Congrès de l'AIHV* (*New York–Corning 2001)*. Nottingham. Pp. 165–170.

THE GLASS FINDS FROM I'BILLIN

YAEL GORIN-ROSEN

(PP. 127*–131*)

The glass finds retrieved from the excavations in I'billin (see Abu-Raya, this volume) were poorly preserved, and the majority was too small to be illustrated. The glass vessels are mainly of common types reflecting several periods from the Hellenistic to the Mamluk or early Ottoman period.

Area A. Twenty-eight diagnostic fragments were found in this area (not illustrated), dated to the Late Roman–Early Byzantine, Byzantine, Late Byzantine and Umayyad periods. Three bracelets are from the Mamluk or early Ottoman period. Remains of glass production activities were also documented in this area.

Area B. A total of 28 glass vessels from this area are dated to the Late Roman–Early Byzantine, Byzantine, Late Byzantine and Umayyad periods (not illustrated). A rim fragment of a Bowl similar to those found in Area C (see Fig. 1:3, 4) is the latest find in this area, dating to the Abbasid–Fatimid periods. One small raw glass chunk was also found here.

Area C. This area yielded the largest amount of glass vessels (n = 100), of which 43 were diagnostic. Several periods were identified: a cast Hellenistic bowl (Fig. 1:1); several rims and bases of Byzantine wineglasses (Fig. 1:2); and an important group of Abbasid–Fatimid vessels. The Abbasid–Fatimid assembledge includes two colorless bowls with thick slanting walls, a flat thick base and a rim decorated with a dark trail wound just below it (Fig. 1: 3, 4). These bowls are known from contemporary contexts in Tiberias and Ramla. A small base of a mold-blown vessel with a double fold between the base and the wall (Fig. 1:5) is also assigned to this period, as is a bottle rim (Fig. 1:6) of a common type known from many excavations in Israel, and from the Serçe Limani shipwreck which sunk in 1025.

The group of Abbasid–Fatimid vessels is of special importance, as it was retrieved from a small, inland settlement in the Galilee, and attests to a local production in its vicinity. The appearance of similar vessel types in Galilean settlement and in the Serçe Limani shipwreck helps in dating the I'billin glass vessels. It may also point to the origin of the glass cargo on the Serçe Limani boat in one of the port cities in the region.

In addition to the glass vessels, several fragments of glass-production debris were collected, including small raw glass chunks (Areas A and B) and debris from a furnace floor with a layer of glass on top (Area A). The color of the glass allows us to date the glass-production activities at the site to the Late Roman, Byzantine or Umayyad periods, not later.